

церкви немає, а свобода об'єднуватися у релігійні об'єднання – гарантована. Релігійні об'єднання користуються автономією, що гарантується загальними нормами цивільного права. Релігійні об'єднання можуть збирати податки. До релігійних об'єднань прирівняні також товариства, що пропагують певні світогляди погляди. Ст. 138 гарантує релігійним організаціям право власності та інші права згідно їх статутів, що стосуються питань культу. За ст. 173 релігійним організаціям законодавство земель має передбачити дотації.

Конституція Чехословаччини нічого не говорить про релігійні організації, а положення параграфу 124 у цьому зв'язку треба тлумачити так, що під його дію підпадають не лише окремі особи, а й організації, тобто церкви. Принципи відділення держави від церкви, що фіксувався у положенні параграфу 121 проекту конституції, конституційною комісією було визначено.

Детальнішими з приводу цієї проблеми є норми польської конституції. Так, в ст. 113 говориться, що кожна, державою визнана релігійна організація, має право публічно виконувати культ, автономно врегульовує внутрішні справи, може набувати майно та ним розпоряджатися, використовувати фундації та фонди, організовувати інститути з науковою, релігійною та добродійною метою. Діяння жодної релігійної організації не сміють суперечити державному законодавству. Важливим та винятковим є положення ст. 114, за яким: "Римо-католицьке віросповідання, яке сповідає переважна більшість громадян, посідає в державі перше місце між рівноправними віросповіданнями. Римо-католицька церква послуговується власним правом. Стосунки держави і церкви будуть визначені угодою з Апостольською столицею, яку має ратифікувати сейм". У ст. 115 говориться, що інші церкви також користуються автономією, яка визнається державою, якщо це не суперечить законодавству; стосунки держави та інших церков будуть врегульовані законом. У ст. 116 говориться, що релігійні організації підтримуються державою, якщо їх діяльність, організація та норми не суперечать громадському порядку та громадським традиціям.

Відповідні положення австрійської конституції містяться у ст. 15 та 16. Тут розрізняються релігійні організації, визнані законом, що мають право публічно виконувати культові обряди, автономно вирішувати внутрішні справи, а також користуватися власним статутом, фондами, призначеними для культу, навчання та добродійності; та організації, що не визнані державою, котрі можуть виконувати культові обряди лише вдома, бо вони суперечать праву та моралі.

Інші положення, що стосуються культу. Німецька конституція у ст. 139 проголошує неділі та державою визнані свята, днями відпочинку та духовного вдосконалення. У ст. 140 визначено, що військовослужбовцям повинен відводитися пільний час для виконання своїх культових потреб, а

ст. 141 надає право релігійним конфесіям підправляти Служби Божі та інші релігійні культу в армії, лікарнях, місцях ув'язнення та інших громадських інституціях.

Інші аналізовані конституції подібних норм не містять.

1. Іваса Ю.М. Держава і право в Чехословаччині в 20-х, 30-х рр. ХХ ст. – Ужгород: Закарпаття, 1997.
2. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: В 4-х томах. – Том 1-3. – М., 1995, 1997.
3. Марченко М.П. Сравнительное правоведение. – М., 2001.
4. Сравнительное конституционное право. – М., 1996.
5. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. – К., 1997.

Богів Олександр (Ужгород, Україна)

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР НА ЗАКАРПАТТІ У ПЕРІОД МІЖНАРОДНОЇ КРИЗИ 1938-1939 РОКІВ

Бурхливі події періоду чехословацької міжнародної кризи 1938-1939 рр. не оминули релігійного життя на Закарпатті. Зважаючи на великий вплив церкви на населення краю, релігійний фактор намагалися використати у своїх інтересах різні політичні сили як у Чехословаччині так і за її межами.

Греко-католицька церква була найбільшою релігійною конфесією на Закарпатті вкінці 30-х років ХХ ст. Приблизно 60% вірників краю належали до Мукачівської греко-католицької єпархії. З вересня 1937 р. ця єпархія була у безпосередньому підпорядкуванні Ватикану після довготривалого митрополічного нагляду Естергомського римо-католицького архієпископа. На території Чехословаччини планувалося створення окремої греко-католицької митрополії шляхом поділу Мукачівської єпархії та створення окремої Марамороської. Але міжнародні події перервали цей процес [11, с.35; 12, с.154].

Єпископ О.Стойка та значна частина капітули греко-католицької єпархії стояли на відвертих проугорських позиціях. На нашу думку цьому сприяли, з одного боку, затягування Прагою надання Закарпаттю автономного статусу у межах Чехословаччини, а з іншого – вдала пропаганда Будапешту про "угорський добробут" та "справжню автономію" краю у складі Угорщини. Угорський уряд фінансово підтримував діяльність закарпатських проугорських організацій та окремих діячів. Серед останніх були канонік Мукачівської єпархії о. О.Львицький та віце-ректор Ужгородської греко-католицької духовної семінарії о. Ю.Марина. Та політичні автономістичні гасла Угорщина використовувала виключно з тактичних міркувань для досягнення кінцевої мети приєднання Закарпаття.

Ця подвійна політика угорського уряду стосувалася також планів щодо подальшої долі Мукачівської греко-католицької єпархії. Угорський уряд мав намір повернути її під митрополичий контроль Естергомського архієпископа. Тим самим припинити розмови про можливе створення окремої греко-католицької митрополії на базі тогочасних Мукачівської та Пряшівської (на території Словаччини) єпархій. Одночасно планувалося повернення на посаду мукачівського єпископа А.Панца, який був Мішкольцьким адміністратором. Свого часу, у 1924 р. його було усунуто Ватиканом на прохання чехословацького уряду з єпископа Мукачівської єпархії за відверту мадяронську позицію. Тим самим угорський уряд планував використати вплив греко-католицької церкви для продовження політики мадяризації Закарпаття [12, с.152-153].

Наразі незрозуміло, коли саме О.Стойка зрозумів оманливий зміст угорської політики щодо греко-католицької єпархії, зокрема, та Закарпаття, взагалі. Ще 3 листопада 1938 р. він підписується під "Маніфестом", що визнає "і після рішення у Відні територію Карпатської Русі неподільною і просить визнати за руським народом право вирішення своєї державної приналежності шляхом усенародного голосування" [2.-1938.-7 ноябрь]. Але вже 9 листопада він не прийняв участі у урочистій зустрічі угорських військ в Ужгороді, відрядивши на неї О.Ільницького. Це у Будапешті не сподобалося.

Рішеннями німецько-італійського Віденського арбітражу територія Закарпаття була поділена між Угорщиною та федеративною Чехо-Словакиєю. Тим самим розділилася і Мукачівська єпархія. Її 35 приходів знаходилися на території, що увійшли до складу Угорщини, а у автономній Карпатській Україні залишилися 280 приходів. Керівництво єпархії залишилося в Ужгороді, а керувати карпатоукраїнськими парафіями було призначено тимчасово каноніка о.Л.Міню [4, с.165]. Він був у підпорядкуванні ужгородської капітули, що залишало можливість для угорського уряду впливати на діяльність греко-католицької церкви на території закарпатської автономії. Але це тривало не довго. Одночасно виникли проблеми з матеріальним забезпеченням греко-католицького єпископа в Ужгороді. Адже капітульні землі у р-ні с.Середки після Віденського арбітражу залишилися у межах автономії. Це прискорювало діяльність угорського уряду у справі очолення греко-католицької капітули мішкольцьким адміністратором А.Панцом, у якого не було проблем з матеріальним забезпеченням [12, с.152].

У середині листопада 1938 р. не було зрозумілим скільки триватиме ситуація з поділом Закарпаття на дві частини. В Європі після збереження територіально обмеженої карпатоукраїнської автономії у складі Чехо-Словакиї складалося враження про початок довготривалої української політичної гри. Актуальним ставало питання про організацію та діяльність греко-католицької церкви за цих умов.

Федеративний уряд Чехо-Словакиї звернувся до Ватикану з проханням призначити окремого керівника, незалежного від ужгородської капітули, для греко-католиків у межах автономної Карпатської України. Це виходило з умов конкордату 1928 р. між Ватиканом та Чехословакиєю ("Modus vivendi"). За ним єпископський та митрополичий нагляд за греко-католицькими вірниками не повинен вестися з-за кордону.

Німецький уряд, формуючи у листопаді 1938 р. власну політику у карпатоукраїнській справі теж звернувся до проблеми греко-католицької церкви у краї. Директор Інституту Східної Європи у Бреслау на замовлення Міністерства закордонних справ Німеччини склав аналітичну "Доповідню записку про сприяння культурно-політичній роботі на території Карпато-України з урахуванням можливої німецької участі". У ній рекомендувалося якомога тісніша співпраця закарпатського греко-католицького духовенства з галицькими колегами зі Львівської митрополії. Великого значення Г.Кох надавав новому теологічному поповненню, бо у духовенстві він бачив носія української культури взагалі [6, с.251]. Як покаже час, ці та інші положення записки Г.Коха не стали основоположними для формування подальшої німецької політики у карпатоукраїнській справі. Але на кінець 1938 р. в інтересах Німеччини було обмежити максимально угорські впливи серед закарпатського греко-католицького духовенства.

У середині листопада 1938 року у Ватикані перебували югославські католицькі єпископи на чолі з митрополитом Степанічем. До цієї делегації належав Д.Нярадія, єпископ Крижевської єпархії. Він мав особисту зустріч із римським папою Пієм XI, на якій обговорювалося карпатоукраїнське релігійне питання. Результатом цієї розмови став декрет Конгрегації для Східних церков від 15 листопада про призначення Д.Нярадія апостольським візитатором для греко-католиків у Карпатській Україні з осідком у Хусті та виведення карпатоукраїнських парафій з-під юрисдикції єпископа О.Стойки [1.-1939.-22, 26 листопада]. Автор погоджується з думкою А.Пекаря і П.Магочі, що це призначення означало визнання Ватиканом українського характеру процесів на Закарпатті і їх підтримку [7, р.72; 10, с.115]. Адже, Д.Нярадія за період своєї церковної та громадської діяльності відзначався українофільськими поглядами. У середовищі української діаспори це призначення було прийнято позитивно. С.Онацький у листі з Рима до помічного львівського єпископа о.І.Бучка 28 грудня писав: "Констатуюмо дуже хороше відношення Ватикану до Карпатської України й призначення Д.Нярадія було зустрінуто у всьому національному таборі з великою вдячністю" [15, с.44]. Протилежна точка зору панувала серед закарпатських русофілів, позиція яких відповідала тоді офіційній лінії угорського уряду. Ужгородський часопис "Карпаторуський голос" у статті "Вовки в рясах" так прокоментував ватиканське рішення: "Призначення Д.Нярадія викликало незадоволення

карпаторуського народу. Він відомий ще по Пряшівській Русі (у 1922-1927 рр. він був Апостольським адміністратором Пряшівської греко-католицької єпархії – авт.), де є моральним бандитом, нерозумним кар'єристом, готовий служити будь-кому” [2.-1938.-6 декабря].

Святковий вступ Д.Нярадія на посаду візитатора відбувся 4 грудня 1938 року [3.-1938.- 4 грудня]. Його діяльність у Карпатській Україні була нетривалою і перервалася у березні 1939 р. окупацією новоствореної держави. Протягом цього часу Д.Нярадій проводив проукраїнську діяльність, особливої протекції з його боку отримали монахи ордену св. Василіан, серед яких на Закарпатті було багато вихідців із Галичини. Хустський адміністратор знайшов можливість прийняти й влаштувати всіх церковнослужителів, які не побажали залишитися на території Закарпаття, що відійшла за Віденськими рішеннями до Угорщини.

У наслідок окупації Карпатської України Угорщиною дві частини Мукачівської греко-католицької єпархії знову були об'єднані. Невелика частина парафій єпархії потрапила до складу незалежної Словаччини. На їх основі була створена окрема Адміністрація, яку було виведено з-під церковної юрисдикції О.Стойки та переведено у підпорядкування пряшівського єпископа [11, с.91].

Відразу після захоплення Хуста угорським військом, Д.Нярадій перебував під домашнім арештом. 24 березня 1939 року його разом із власним секретарем о.С. Решетилем, було вивезено до Будапешта. Там відбулися їх зустрічі з ватиканським нунцієм і угорським міністром у справі віросповідань. Після нетривалого перебування в угорській столиці Д.Нярадій був депортований до Югославії [1.-1939.-31 березня, 1 квітня; 14, с. 40]. Серед греко-католицького духовенства на Закарпатті була проведена чистка від “українського елемента”. Монахи та священники галицького походження були вислані з Угорщини.

Угорський уряд продовжував вимагати від Ватикану перепідпорядкування Мукачівської єпархії Естергомському архієпископу та призначення А. Паппа мукачівським єпископом. З останньою вимогою Римська курія не погоджувалася. Відновивши митрополітний нагляд угорського архієпископа над Мукачівською єпархією, Ватикан зберіг на її чолі О.Стойку. Щоб не чекати згоди угорського уряду з кандидатурою на посаду єпископа-ординарія, О.Стойку призначають Апостольським вікарієм. На це компромісне рішення Будапешт змушений був погодитися. У червні 1939 р. О.Стойка присягнув на вірність Угорщині, але утиски стосовно нього з боку угорського уряду не припинилися [12, 153-154].

Близько 15% закарпатських вірників належало в кінці 30-х років до православної конфесії. Свого часу під тиском союзників по міждержавному блоку “Мала Антанта”, Югославії та Румунії, чехословацький уряд у виборі канонічного підпорядкування православних Закарпаття між Уселенським Константинопольським і Сербським

патріархами обрав останнього. Так, з грудня 1931 р. на території Чехословаччини були створені Мукачівсько-Пряшівська православна єпархія у підпорядкування Сербської православної патріархії. Одночасно приблизно 17% від всіх вірних православних на Закарпатті продовжувало визнавати зверхність архієпископа Празького та всієї Чехословаччини Савватиї, якого рукоположив Константинопольський патріарх, але не отримав монопольної підтримки чехословацького уряду [5, с.166; 10, с.118].

Угорська влада із середини 30-х років носилася з ідеєю створення Угорської автокефальної православної церкви. Тоді претендентом на єпископа був о. І.Неймет. Але спільної мови з Константинопольським патріархом знайдено не було [5, с.171]. Хоча з огляду на територіальні претензії Угорщини до своїх сусідів це б могло стати важливим пропагандистним та ідеологічним лавелем. Тому від початку чехословацької кризи угорський уряд намагався впливати на православну церкву на Закарпатті. Тим більше, що з жовтня 1938 р. Мукачівсько-Пряшівську єпархію очолює В.Раїч, серб за національністю і далеко не прихильник проугорських ідей за переконаннями. Будапешту дуже не подобалося, що православний єпископ часто консультиється із Сербським патріархом та Югославським МЗС [5, с.166,169].

Після Віденського арбітражу В.Раїч залишився з більшою частиною своїх вірників, обравши своїм осідком Хуст. Адміністратором православних приходів, що були на території переданої Угорщині призначено ігумена Авркія [4, с.174]. Це викликало ще більшу недовіру до сербської православної єпархії з боку Угорщини.

З пересторогою, але за інших мотивів, до православної церкви на Закарпатті ставився німецький уряд. В уже згадуваній “Доповідній записці” Г.Коха закарпатському православному духовенству відводилася лише другорядна роль у духовному, культурному та суспільному житті Карпато-України. При цьому передбачалося створення “православної академії” на території Третього Рейха для навчання православного духовенства. Для цього пропонувалися міста Берлін, Бреслау або Бонн [6, с.251-252]. Німецький уряд мав далекоглядні плани щодо створення на території Третього Рейха власної автокефальної православної церкви, найвірогідніше під зверхністю Російської Православної церкви за кордоном. Але ці наміри не були здійснені.

Після окупації Карпатської України Угорщиною частина Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії опинилася на території Словаччини. А угорська її частина знову була об'єднана під владою єпископа В.Раїча. Будапешт не влаштувало по-перше, існування єпархії створеною без згоди власного уряду і яка не мала ніякої угорської церковної юрисдикції; по-друге, особа самого єпископа, який навіть відмовлявся прийняти угорське громадянство. В Угорщині почали

обговорювати можливість перепідпорядкування єпархії архієпископу Савватію, як менше зло.

Мови про повну ліквідацію Мукачівської православної єпархії не могло бути, тому угорський уряд намагався обмежити владу В.Раїча. Першим кроком до цього було обрання сегедського православного декана о.М.Дорослої на посаду голови консисторії (ради) Мукачівської єпархії. Згодом, у 1941 р. після оголошення Німеччиною війни Югославії, єпископа В.Раїча було вислано з Угорщини. Очолив Угорську православну церкву М.Попов, але вже під церковною юрисдикцією Вселенського православного єпископа [5, с.169,171; 13, с.263; 9, с.76-77].

Отже, у результаті подій 1938-1939 рр. угорському уряду в значній мірі вдалося покласти під свій контроль церковне життя у греко-католицькій та православній єпархіях на території Закарпаття.

1. Діло [Львів]. – 1938-1939.
2. Карпаторуській голює [Ужгород]. – 1938-1939.
3. Нова свобода [Хуст]. – 1938-1939.
4. Вегеш М. Релігія і церква в Карпатській Україні (1938-1939) // Історична школа професора Володимира Задорожного (Науковий збірник). – С.164-178.
5. Дяко О. Православна церква на Закарпатті // Закарпаття під Угорщиною. 1938-1944 рр. – С.165-181.
6. Зенко Д. Українське питання у 1938-1939 роках і Третій Рейх // ЗНТШ. - Т.228. - Львів, 1994. – С.249-308.
7. Магочій П. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). - Ужгород: Полічка "Карпатського краю", 1994. – 296 с.
8. Нариси історії Закарпаття. – Ужгород: "Закарпаття", – Т.ІІ (1918-1945). – 663 с.
9. Офіщевський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944). – Київ, 1997. – 244с.
10. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття //Записки ЧСВВ. – Вип.ХХІІ.– Рим-Львів: В-во о.о.Василія "Місіонер". – Т.І: Єпархіальне оформлення. – 232 с.
11. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття //Записки ЧСВВ. – Вип.ХХІІ. – Рим-Львів: В-во о.о.Василія "Місіонер". – Т.ІІ: Внутрішня історія. – 492 с.
12. Пекар А. Греко-католицька церква під час окупації Закарпаття (1939-1944 рр.) // Закарпаття під Угорщиною. 1938-1944 рр. – С.150-164.
13. Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород: В-во В.Палакка,2001. – 431 с.
14. Решетіло С. "Наша невірність і нерозумність" //Карпатський край. – 1995. – N 5-8. – С.38-40.
15. Сливка Ю. Підступні міжнародної реакції на Закарпатті в 1938-1939 рр. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту,1966. – 70 с.